

[מתקן: מנהיג ישיבה]

תקן א' -

הרב זצ"ל שפירא

תעניות בה"ב

ולפי דבריו היה לנו להתענות אחר חג השבועות... יש לומר דכיון דלא הוה אלא יום אחד או שנים לא שכיח בהם שמחה טובא... וכו' (וכן כתב הלבוש באו"ח תצב). ואולם אין תשובה זו משכנעת, כי גם בזמן קצר של יום או יומים יש לומר "אולי חטאו". וזכורים לנו דברי אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא בתשובה לשאלה: אמאי לא אתי משיח? — והא האינדא יומא דכיפורי הוא ואבעול כמה בתולתא בנהרדעא (יומא יט ע"ב).

פרק כ"ו

תעניות בה"ב

טעם אחר במקצת מובא במחזור ויטרי סי' רפה, עמ' 310: לאחר הפסח מראש חודש אייר רגילים בני הגולה לגזור ג' תעניות. וכן לאחר הסוכות ממרחשון מתענים שני וחמישי ושני, בהם מפיגים ימי גלותנו, ומתפללין סליחות, וקורין ג' ב"יתל משה". ובמנחה מפטירין בנביא "דרשו ה' בהמצאו" — ב' ה' מצאו, וכו'. הרי שמצא לו רמז בפסוק שבהפסחה. ואילו המהרי"ל במנהגיו (סדר שני חמישי ושני, ירושלים תשכ"ט, רא ע"א) מצא עוד רמז אחר: "עבדו את ה' בשמחה וגילו ברעדה" (תהלים ב יא). ר"ל במקום שמחה שם תהא רעדה — תענית. ועוד סמכו על איוב... וכו'.

כתב הטור באו"ח תצב: נוהגים באשכנז ובצרפת להתענות שני וחמישי ושני אחר הפסח והחג, וממתנינים עד שיעבור כל חודש ניסן ותשרי ואז מתענים, לפי שאין רוצים להתענות בניסן ותשרי, וסמכו אותו על המקרא באיוב, "ויהי כי הקיפו ימי המשתה [וישלח איוב ויקדשם והשכים בבקר והעלה עלות מספר כלם, כי אמר איוב] אולי חטאו בני [וברכו אלקים בלבכם, ככה יעשה איוב כל הימים]" (איוב א ה). כשביל שימי המועד הם ימי משתה ושמחה, אולי חטא, עכ"ל. נראה שטעמו של הטור מקורו במש"כ התוספות בקידושין (פא ע"א, ד"ה סקבא) בפירוש למה דאיתא שם (לגבי "איטרו חג"): סקבא דשתא ריגלא — ראויים ימות השנה לייחוד ולעבירה, כלומר ימות הרגל [שיש] קבוצות (= התקבצות) אנשים ונשים לשמוע הדרשה ונותנים עין זה על זה. וי"א דלכך נהגו להתענות לאחר פסח ולאחר סוכות. וכן מצינו באורחות חיים, ה' תענית סי' א (עמ' רו): והטעם לכלן משום דאמרינן סקבא דשתא רגלא, כלומר ברגל אוכלין ושותין ז' ימים יותר מדאי ומרוב אכילה ושתיה והשמחה פוחזין וחוטאין תמיד ומנאפים, וצריכין להתענות לכפר עליהם... וכו'. (וכן הוא בכלכו ה' תענית סי' א, באותה הלשון).¹ ואמנם זהו הטעם הידוע בציבור לבה"ב, שהוא בא לכפר על חטאים שחוטאים ברגלים, ואולם אין הוא הטעם היחידי המצוי במקורות. וגם אין בו בכדי לפרש למה לא מתענים אחרי חג השבועות, וכפי שכתב המרדכי (לתענית סי' תרכט): ותענית שלאחר הפסח ושלאחר החג נהגו כל תפוצות ישראל ולא הוי כתענית יחיד... אבל אחרי חג שבועות לא מצינו שמתענים בשום מקום. אמנם הבית יוסף (באו"ח תכט) כתב להשיב, וז"ל:

ראינו טעמים שונים שניתנו לבה"ב — ועוד נראה יותר להלן — וכן אסמכתאות שונות שהובאו לתעניות אלה. אך בפרטי התעניות נחלקו הדעות, וההנחה הפשוטה של המרדכי "שלא מצינו שמתענים בשום מקום אחר חג השבועות" אף היא אינה מדויקת, וישנה מחלוקת בדבר. שהרי בעל התמים דעים, הראב"ד הפרובנציאלי, כתב (שם סי' קעז): ומטעם זה נהגו יחידי הדורות ואנשי מעשה להתענות אחר כל רגל ורגל משלשה רגלים, שלש תעניות, שני חמישי ושני, כי שמא בשמחת החג נתלכלכו בהטא, או הם או אנשי ביתם (כטעם התוספות והטור לעיל), וצריכים לבקש רזמים לכפר בעדם ובעד ביתם. וזה באמת מנהג יפה וראוי לנהוג בו.² וכן מצינו בארחות חיים הפרובנציאלי, לר' אהרן הכהן מלונלי, בה' תענית שם ויש מתענים בה"ב אחר שבועות. והטעם לכולן משום דאמרינן סקבא דשתא

1 ושם (בארחות חיים ובכלכו) מצינו מנהג שונה: נהגו כל ישראל (1) להתענות שני וחמישי אחר הפסח עד שבועות, ושני וחמישי מסוכות ועד הנוכה... ובארחות חיים שם מוסיף: ויש שאין מתענין באייר אלא ג' תעניות. שני וחמישי שני וכן מרחשון... וכו'. הרי מצינו בה"ב ארוך. וראה מה שהערת לעיל בפרק הקודם הערה 22.

2 על מעמדן של תעניות אלה לפי הראב"ד ראה בארחות חיים ה' תענית סי' ב (עמ' רכ): וכתב הראב"ד ז"ל: ונראה דהנך תעניות שעושין בין מרחשון וסלו וכן בחדש אייר, כיון דאיכא דעביד להו ואיכא דלא עביד להו ולא חיובא גינהו ולא על מילתא ידיעא עבדי להו ומנהגא בעלמא הוא. ואע"ג דמכריזי להו בבי כנשתא — ראה לעיל בפרק כ"ד על המחלוקת בעניין ההכרזה על התענית — כתענית יחידים דמו... וכו'. וראה בסדר טרוויש, מהדורת רמ"צ וייס, פראנקפורט דמיין תרס"ה, עמ' 37, שכתב להקפיד עליהם "גם כי אין הטעם מבואר למה הוקבעו" (והובא בשו"ת מהר"י קולון שורש ט, וכתב בזה הלשון: ואין זה אלא מנהג בעלמא, ע"ש).

רגלא³... וכבר כתב רש"ח קוק⁴ כי מצא רמז להשרדות מנהג זה בארץ-ישראל בדברי המשורר התימני, יחיאל אלצ'הרי, שהיה בארץ-ישראל בזמנו של ר' יוסף קארו, בשיר הנקרא "בני שים לב למסכתות ערוכות"⁵, דשם איתא: ותעניות תכופות לחגיגה (רצ"ל = חגים) בשלש הרגלים הנסוכות.

והנה מלבד המחלוקת לגבי בה"ב אחרי שבועות, יש גם חילוקי דעות לגבי תאריך התחלתן של תעניות אלה אחרי סוכות. המהר"י וייל (דינים והלכות סי' יד) קבע: הנהגתי שאין להתחיל להתענות בה"ב במרחשון עד י"ז ימים במרחשון, דהיינו רביעה ראשונה — כך דעתו בענין זמן הרביעה הראשונה — והכי איתא בספר אי"ה (= ראבי"ה)⁶ וכן ראיתי ממהרי"ל ז"ל⁷. ואילו הש"ך (י"ד סי' רכ ס"ק לא) כתב: ... מ"מ כיון דקי"ל דרביעה ראשונה היא ז' במרחשון... א"כ יש לברך ברביעה ראשונה. ואם כן לעולם אין פוסקים תענית בה"ב קודם ז' במרחשון וכו'. הרי שתלו את זמני תעניות בה"ב ברביעה ראשונה, דהיינו באותה משנה שבמסכת תענית (א ד): הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידיים מתענים שלש תעניות... וכו'. סביר להניח כי לא רק התאריכים תלויים, לדעתם, בזמן הרביעה הראשונה, אלא גם טעם תעניות בה"ב שבמרחשון קשורים לעניין הרביעה. ואכן כך מפורש בספר חסידים סי' רכז (מהדורת ר"ר מרגליות עמ' רד—רה): ומה שמתענין לאחר חג המצות ולאחר חג הסוכות לא בעבור שתוטאים... אלא אלו התעניות בשביל הגשמים. במרחשון מתענין בשבוע ראשונה... בעבור יורה שיעורה על הזרעים לברכה, ובאיר מפני שלא תלקה בשדפון וירקון. לכך קורין בס"ת כמו שהיו הראשונים עושין כדי שירד המטר לברכה.

בדרך דומה הלך אף הבית יוסף באו"ח תכט: כתב המרדכי במסכת

3 הדברים הובאו בכנסת הגדולה ובברכי יוסף לאו"ח תצב.

4 עיונים ומחקרים, ח"ב, ירושלים תשכ"ג, עמ' 25.

5 י' דאויזדזאן, אוצר השירה והפיטוט, ד (מהדורה שניה, ניו יורק 1970), עמ' 132 מס' 110: שיר על סדר המשניות לדעת הרמב"ם. כ"י תימני קטן 77 (וראה שם עמ' 8 על כתב יד תימני קטן זה). וראה עוד מש"כ ב-JQR כ"ה, עמ' 432.

6 מנהגים, ה' שבת בראשית, נו ע"ב.

7 התכוון למה שכתב הראבי"ה בסי' תתמט (ח"ג, עמ' 594—595), וראה הערות המהדיר שם עמ' 595 הערה 2. ע"ע במנהגים דק"ק וורמיישא לר' יוסףא שמש, מהדורת רמ"ש המבורגר ור"י זימר, ירושלים תשמ"ח, עמ' רלה, הערה 3. שמנהג ארץ אשכנז הוא להתענות בסוף חודש חשון בזמן הרביעה, והביא שם מקורות הרבה המעידים על כך. וראה עוד בלקוטי הלוי, לר' נתן הלוי באמבערער, ברליון תרס"ז, עמ' 42 הערה קנה.

תענית (סי' תרכט) בשם אבי"ה דאין נ"ל טעם זה (של משה ושמוחה), דאם כן אף לאחר שבועות נמי. ונ"ל דבכל מקום אנו נגררין אחרי בניי בבל, והם מתענים אחר החג בזמן הרביעה כשלא ירדו גשמים, ובניי ניגוה אחר הפסח, כדאיתא בירושלמי אין עומדין⁸ דבניי ניגוה צריכין למיעבד תעניתא בתר פסחא, אבל אחר חג השבועות לא מצינו שמתענין בשום מקום (ראה לעיל). הרי ששיטת הראבי"ה עפ"י המרדכי הובא בבית יוסף היא שתעניות בה"ב שלאחר הסוכות הן משום עצירת גשמים.

ואכן נראה שזוהי שיטת מקצת חכמי אשכנז המאוחרים יותר. ראה שו"ע או"ח תצב: יש נוהגים להתענות שני וחמישי ושני אחר הפסח, וכן אחר חג הסוכות, וממתינים עד שיעבור חודש ניסן ותשרי ואז מתענין. ומוסיף הרמ"א בהגהתו שם: מיד בה"ב, שאפשר להתענות, ובאשכנז וצרפת נהגו להתענות ועושין אותו כמו תענית ציבור לקרות "ויחל". ומדברי הדרכי משה לרמ"א (לטור או"ח תכט) מתבאר כוונתו בהוספת מלת "מיד", וז"ל: מהרי"ו על פי ראבי"ה אול לטעמיה דפריש טעמא משום גשמים, אבל לטעם דכתב הטור, אין לחוש מתי יתענה, וכן נוהגים דאין ממתינים (פי' לרביעה הראשונה שהיא י"ז, אלא יתענה מיד).

טעם נוסף הובא בלבוש (או"ח תצב) בכתבו: י"א הטעם של אלו התעניות הם על העתיד, משום שהאוויר משתנה באלו זמנים, ויש לחוש לסכנת שינוי האוויר שיוזק ח"ו לבריות. לכן מתענין שלא יזיק להם שינוי האוויר, וגו'. טעם רציונליסטי זה יש בו אף בכדי לתת תשובה לשאלה למה אין בה"ב אחרי שבועות, שהרי בתקופה שלאחר חג השבועות אין "שינוי אויר"⁹.

8 ירושלמי ברכות ה ב, ט ע"ב: בניגוה צרכון למיעבד תענית בתר פסחא. אתון שילון לרבי, אמר לון רבי: לכו ועשו, ובלבד דלא תשנו ממטביע של תפילה (דהיינו בענין שאלה, ששואלים [גשמים] בברכת השנים, משנה שם). והשווה בבלי תענית יד ע"ב: שלחו ליה בניי ניגוה לרבי: כגון אגן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא, היכי נעביד? כיחידים דמינן, או כרבים דמינן? כיחידים דמינן וב"שומע תפילה" או כרבים דמינן וב"ברכת השנים"? שלח להו: כיחידים דמיתו, וב"שומע תפילה". על ניגוה, שהוא מקום קרוב לרבי, ראה הערתו של ר"ל גינזבורג, פירושים וחיידושים בירושלמי ח"ד, גויארק תשכ"א, בעריכת דוד הלבני, עמ' 270, ובבבלי תענית מהדורת מלטר (ניו יורק 1930), יד ע"ב, עמ' 51, הערה לשורה 1, שמדובר בבניי נוה. וראה מה שהערתי ב-Bibliotheca Orientalis מג, 1986, 782.

9 ע"ע בנפשי חיה של ר"ר מרגליות, תל-אביב תשי"ד, לאו"ח תצב, עמ' 108. שהציע טעם נוסף עפ"י תוס' קידושין פא ע"ב ד"ה סקבא.

מן האמור לעיל נראה לומר, שיש לתלות את התעניות שלאחרי סוכות בעניין שאילת גשמים. כלומר, קהילות אירופה שלא יכלו לדעת אם יש בצורת בארץ ישראל, כי הידיעות לא היו מגיעות אליהן בזמן, התענו על עצירת גשמים שבא"י. וזה מתוך שהיה הקשר הרוחני בין קהילות אשכנז וארץ ישראל קשר הדוק, והשפעה של ארץ ישראל על יהדות אשכנז גדולה ועמוקה עד מאד** (ואולי סימן לכך שהיו בני קהילות אשכנז שולחים כספי מחצית השקל שהיו גובים בסוף חודש אדר לעניי ארץ ישראל, ולסייע לאלה העולים לשם. ראה מהרי"ל ה' פורים**). וע"כ נ"ל שקבעו ימי תענית אחרי סוכות, החל מן הרביעה הראשונה, מתוך דאגה שמא נתאחרו הגשמים לבוא בא"י.

ואולם הצעה זו אין בה בכדי לפרנס טעם לתעניות שלאחר הפסח. ע"כ נראה להציע, בדרך של השערה, הצעה אחרת, המנתקת את עניין תעניות בה"ב שלאחר סוכות מאלו שלאחר הפסח. זכורנו היטב שבא"י היו מתענים תעניות אסתר ג' ימים אחרי הפורים (שו"ע או"ח תרפו ב) ¹⁰. שיטה זו מתועדת במסכת סופרים ז' (מהדורת היגער עמ' 299): שלשת ימי הצום (של פורים) אין מתענין אותן רצופין אלא פרודין, שני וחמישי ושני. ורבותינו שבארץ ישראל נהגו להתענות אחרי ימי הפורים, מפני ניקנור וחביריו, ועוד שמאחרין בפורענות ואין מקדימין, עכ"ל.

והנה השאלה העולה בפנינו היא: למה מתענים בחודש אדר? הרי ג ימי תענית אסתר היו בחודש ניסן, בחג הפסח ¹¹! שאלה זו עלתה במסכת

⁹ יש על כך ספרות עניפה, וכאן רק נצביע על מקומות מספר. ראה בספרו החשוב של א' גרוסמן חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 424—434, שסיכם את הדעות והביא את דעותיו בנידון. ועוד כתב מאמר על נושא זה בשלם ג, תשמ"א, עמ' 57—92, וכתב דברי ביקורת על דבריו של גרוסמן י' תא"ש שבע בקריית ספר נו, תשמ"א, עמ' 345—348. וראה עוד דבריו של תא"ש שבע באסופות ב, תשמ"ה, עמ' קעז, ובקריית ספר ס' תשמ"ה, עמ' 306—309, ובסידרא ג, תשמ"ז עמ' 155—156. ראה עוד מש"כ צ' גרונו, בבר"אילן, יג, תשל"ו, עמ' 163, וציין ל-A. Schechter, Studies in Jewish Liturgy, פילדלפיה, 1930, עמ' 40 ואילך, ובספר התפילה בישראל בהתפתחותה, מאת י"מ אלבוגן, תל-אביב תשל"ב, עמ' 6, מ"ד הר, תרביץ מט, תשמ"מ, עמ' 102 ואילך, ומ"ע פרידמן, תרביץ נא, תשמ"ב, עמ' 193 ואילך.

⁹ ראה מנהגים דק"ק וורמיישא, מהדורת המבורגר וזימר, ירושלים תשמ"ח, עמ' רנו הערה 15.

¹⁰ ראה לעיל בפרק כ"ב על המחלוקת בעניין ההכרזה על התענית.

¹¹ ראה שם בהערה שבסוף הפרק.

סופרים עצמה, שם פרק כא א (מהדורת היגער עמ' 352): מנהג רבותינו שבמערב להתענות שלשת ימי צום מרדכי ואסתר פרודות, לאחר הפורים של שני חמישי ושני. ולמה אין מתענין אותן בחדש ניסן? מפני שבאחד בניסן הוקם המשכן ¹². ... וכן לעתיד לבוא עתיד המשכן להבנות בניסן... לפיכך אין אומרינן תחנונין כל ימי ניסן, ואין מתענין עד שיעבור ניסן וגו'. מסכת סופרים היא כפסיפס המורכב ממקורות שונים, מקורות המשקפים את מנהג "רבותינו שבארץ ישראל", ו"מנהג רבותינו שבמערב" וכו'. דומה שיש במקורות שראינו לעיל משום רמיזה לשני מנהגים שונים שרווחו באותם הימים: מנהג אחד שלפיו קיימו את ג' ימי הצום בסוף חודש אדר, כדי שיהיו צמודים ככל האפשר לימי הפורים ¹³, ומנהג שני שלפיו קיימו את ג ימי הצום הללו בריש חודש אייר, שהרי "אין מתענין עד שיעבור ניסן", ותו "שמאחרין בפורענות ואין מקדימין". גם מנהג שלישי היה קיים, לפי הנראה. שהרי מצינו בספר חסידים ¹⁴: "... מי שהורגלו להתענות בניסן אינו מונע משום מגילת תענית כי בטלה מגילת תעניות. וע"פ כלל זה קבע בעל ספר מנהג טוב ¹⁵: ומנהג טוב להתענות בכל מיני עינויים הכתובים לפנים אחר הפסח קודם שיצא ניסן. נראה שאף מנהג זה מקורו בתעניות מרדכי ואסתר ¹⁶.

אכן אם כנים דברינו, הרי שהיה מנהג של "תעניות מרדכי ואסתר" משיעבור ניסן, דהיינו בריש חודש אייר. ואולם במרוצת הזמן נקבעה תענית אסתר הבבלית כתענית העיקרית, והיא כידוע בי"ג באדר ¹⁷, והיא היא שהשכיחה את התעניות הארץ-ישראליות של ג ימים שלאחר הפורים (באדר, ניסן או אייר).

העולה מתוך דברינו, כי אין כל קשר בין שתי מערכות התעניות הללו. זו שלאחר סוכות קשורה בשאילת גשמים, וזו שלאחר הפסח הרי היא

¹² ראה לעיל בפרק על המחלוקת בעניין התענית בראש חודש.

¹³ שהרי בין כה אין הימים זהים לימים המקוריים, וע"כ העבירו אותם לזמן הקרוב לפורים, שיהיה טעמם ברור.

¹⁴ מהדורת וויסטינעצקי, פרנקפורט ע"נ מיין, תרפ"ד, סי' סז עמ' 44.

¹⁵ מהדורת מ"צ וייס, הצופה יג תרפ"ט, סי' סז, עמ' 232.

¹⁶ כמובן יכול להיות שספר חסידים מדבר על הימים שלפני פסח שאסורים בתענית עפ"י מגילת תענית (ראה לעיל בפרק כ"ה, המחלוקת בעניין התענית בראש חודש), ובעל מנהג טוב מדבר על תעניות אחרות שבסוף ניסן. ומכדי השערה לא יצאנו. על ביטול מגילת תענית ראה מש"כ י' תבורי, תרביץ כה תשמ"ו, עמ' 261—265.

¹⁷ ראה לעיל בפרק כ"ד על המחלוקת בעניין ההכרזה על התענית בהערה שבסופו.

תעניות מרדכי ואסתר. ולפי זה אין כל מקום לתעניות אחר חג השבועות. ואולם, עם שנשתכחו טעמים אלה, הועלו טעמים אחרים, טעמים שהיה בהם בכדי להסביר את שתי המערכות בצורה אחידה.

לפי האמור אפשר היה להסביר את תופעת בה"ב שלאחר שבועות במסורת הפרובנצילית כתוצאה מן הרצון לתת "סימטריה" לתעניות בה"ב, שתהיה מערכת תעניות שני חמישי ושני אחרי כל אחד משלושת הרגלים.

ואולם אין העניין כה פשוט. מצינו בתשובות הגאונים חמדה גנוזה ס"ד, בתשובה המיוחסת לרב פלטוי גאון, בזה"ל: מנהג בישיבה ולפני נשיא כשיושבין לפני ראשי ישיבות וחכמי שתי ישיבות בתעניות של אחר שבת של רגל, וכן בכל תעניות בין קבועין בין שגוזרין בית דין ובין בתעניות פורים, בין שחלו להיות בשני ובחמישי ובין שחלו להיות בשאר ימים, בין שחרית ובין מנחה, קורין ב"ויחל משה"... וכו'. מתוך דבריו של הגאון למדנו: (א) הוא מדבר על "תעניות שלאחר שבת של רגל", ואין הוא מבדיל בין רגל לרגל. משמע מדבריו, שיש תעניות כאלו אחרי כל "שבת של רגל". (ב) שונים הן תעניות אלו מ"תעניות פורים", שהיו ככל הנראה של ג' ימים בחודש אדר מיד אחרי פורים — שיטה ארץ-ישראלית בבבל! ? נמצאנו למדים שבבבל נהגו לקיים תעניות בה"ב אחרי כל הרגלים (מלבד תעניות פורים שבחודש אדר). סביר להניח כי שיטה בבליית זו היא שעומדת מאחורי המסורת הפרובנצילית, המוכאת כראב"ד ובארחות חיים, היודעת על תעניות בה"ב גם לאחר שבועות. את טעמן של תעניות אלו לא גילו לנו רבותינו הגאונים, ואולם נראה שיש לקבל את מה שהציעו הראשונים, דהיינו שבאות הן לכפר על חטאים שחוטאים בימי¹⁸ שמחת החג.

אם באנו לסכם, נראה שיש לפנינו תופעה מאלפת ביותר, של שתי התפתחויות שונות ועצמאיות לגמרי. לפי השיטה הבבליית קיימו תעניות בדגם בה"ב אחרי כל הרגלים, כפי הנראה לבקשת סליחה וכפרה. ואילו לפי השיטה האשכנזית (בעיקר), שמקורה בתורתן של בני ארץ-ישראל, קיימו תעניות בה"ב אחרי פסח, בחודש אייר, כתעניות מרדכי ואסתר, ותעניות בה"ב אחרי סוכות כתעניות על עצירת גשמים. ברבות הימים ומתוך סיבות שונות, נשתכחו טעמן של התעניות הארץ-ישראליות, ונתייחס להם הטעם הבבלי. אמנם אז הועלתה השאלה: למה דווקא לשני רגלים אלה? ולמה

18 כמובן בבבל היו ב' ימים בחג השבועות.

לא לחג השבועות גם כן? שאלה זו היא שהצמיחה טעמים נוספים, שהוסיפו מימד של עירפול חדש למקורן של התעניות הללו¹⁹.

19 יתכן כי אפשר להסביר את העובדות גם בדרך אחרת, ואולם את מה שנראה לי כתבתי. עוד יש להעיר כי תענית בה"ב באלול נרמז בתנחומא באבער וירא טו, עמ' 94: לכך התקינו חכמים שיהיו מתענין בשני וחמישי בעלייתו של משה ובירידתו (דהיינו בתחילת אלול). וראה ר"מ מרגליות תרביץ כט, תש"ד, עמ' 340 הערה 1. וראה מה שהעיר באבער שם הערה ק, על הראשונים שהביאו מסורת זו: ספר הישר חלק החידושים, מהדורת רש"ש שלזינגר, ירושלים תשי"ט, ס"י תשמד, עמ' 434. שבלי הלקט ס"י רעז, עמ' 262 (ולא כפי שכתב באבער בתנחומא שלו כלל צב), ואין זה מענייננו כאן. וע"ע בגנוי שעכטער לר"ל גינצבורג, א. נויארק תרפ"ה, עמ' 483 ס"ו, והערות הנוספת בעמ' 548 שכתב: עיין הבשורה ללוקוס יח יב, ונגד מנהג היהודים להתענות כב"ר נצטוו הנוצרים להתענות כד"ו, עיין ב' הדרכים (Didache) ח א.